

УДК 1.125

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.995>

П. Д. Гуйван

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу

ОСОБИСТІСНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЧАС ЯК ЕЛЕМЕНТИ ФІЛОСОФСЬКОГО СПРИЙНЯТТЯ ТЕМПОРАЛЬНОГО ВИМІРУ БУТТЯ

Постановка проблеми. Здавна люди намагалися зрозуміти перебіг часу. Час, як і простір, є неодмінним атрибутом будь-яких виявів буття, адже кожне пізнання якогось процесу, матеріального об'єкта чи іншого явища пов'язане з визначенням його просторово-часових параметрів. Що ж таке час? Хто зміг би пояснити це просто і коротко? Хто зміг би осягнути подумки, щоб ясно про це розповісти? Як же ми говоримо, що воно є, якщо причина його виникнення в тому, що його не буде? Хіба ми помилимося, якщо скажемо, що час існує тільки тому, що він прагне зникнути [1, с. 167]? Надаючи часу тільки фізичного тлумачення як тривалості, терміну чи періоду, не можна охопити всі багатогранні його вияви. Велике значення мають дослідження в індивідуально-психологічному ракурсі розгляду часових явищ та взаємодій.

Через визначення сутності таких категорій, як простір і час, відбувається пізнання світу. Простір є формою, в межах якої відбувається взаємодія конкретних матеріальних явищ. Тоді як час – це зміст подібних взаємозв'язків указаних об'єктів. Як би об'єктивно не відбувався перебіг часу, його сприйняття, визначення впливу на стан матерії, дослідження темпоральних виявів можливе лише у разі відображення цього явища у свідомості людини. Попри те, що час як явище – найбільш поширений об'єкт оцінки з боку науковців, він є тим явищем, усвідомлення якого найбільш ускладнене, а результати досліджень максимально неоднозначні. Дійсно, маємо констатувати наявність серйозних труднощів у процесі пізнання часу. На перший погляд, час – це повсякденна, побутова категорія, яка є звичною та буденною у нашому житті. Однак більш прискіпливе його дослідження із виявленням характерних ознак і властивостей неодмінно наштовхує на очевидні труднощі: час не піддається детальному розгляду (подібно до інших властивостей предметів) [2, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі дослідженням часового плину та його зв'язку з особистісним та соціальним усвідомленням суспільної організації шляхом упорядкування змін соціальної реальності і явищ матеріального світу, зокрема щодо темпо-

ральних вимірів розвитку значущих для суспільства процесів, присвятили увагу такі науковці, як Г.В. Гегель, І. Кант, П. Сорокін, А. Бергсон, Я.Ф. Аскін, С. Аскольдов, В.І. Вернадський та інші. Але часова сфера пізнання є якраз тією, повне охоплення та вивчення якої об'єктивно не є можливим. Специфіка часу як форми руху суспільної матерії полягає в тому, що на нього накладає відбиток наявний лише у суспільстві діалектичний зв'язок об'єктивного і суб'єктивного, необхідності і свободи. Суспільні зв'язки і відносини, становлячи зміст соціального часу, виникають на базі тієї діяльності, яка здійснюється людьми. Хоча просторово-часові форми, що їх опосередковують, виникають об'єктивно, проте усвідомлення останніх людьми в умовах суспільства стає одним із важливих чинників у науковому управлінні соціальними процесами. На думку дослідників питання, соціальний час – це суспільний інститут, спосіб виміру та організації реального буття, його розвитку, зміни. Як слушно зазначав П.О. Сорокін, соціальний час може (і повинен) визначатися у власній системі координат, як зміна чи рух соціальних феноменів крізь інші феномени, взяті за точку відліку [3, с. 58]. Так, дослідження часового впливу на характер соціальних відносин (і навпаки) наразі має спрямовуватися на виявлення взаємозв'язку емоційного сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього з особистісними і суб'єктивними характеристиками як мотиваційними установками. Отож, метою статті є дослідження загальних закономірностей часового перебігу та спроба відтворення його впливу на конкретні матеріальні взаємодії у соціумі, що відбуваються в часі.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки відбувається прискорення соціально-економічних взаємодій, що безумовно, значно підвищує цінність часу в розвитку та оновленні суспільних процесів. Тому вивчення часових перспектив соціальних і індивідуальних систем, їх перетинань і зіткнень потребує ретельної уваги та має дослідницьку цінність. У наукових роботах останнього часу відзначається зростання уваги до феномену психологічного часу і часової перспективи як характеристики особистості [4, с. 54]. Загалом, поняття часової

перспективи є доволі визначальним під час формування сучасного філософського уявлення про темпоральні межі суцього. Основоположник цього визначення Курт Цадек Левін формулює часову перспективу як повну сукупність уявлень індивідуума про своє психологічне майбутнє і психологічне минуле, що існує зараз. Згідно з класичними постулатами суспільство (як організована форма існування окремих індивідуумів) можливе лише тому, що люди навчилися встановлювати спільність темпоральних перспектив. Інакше кажучи, конкретний суб'єкт розглядається не як певна усталена точка у просторі в теперішньому часі, а як епіцентр його поступального руху, що охоплюється залежно від цього руху подіями та відносинами з минулого і майбутнього. Особистість при цьому вивчається в екзистенційному плані, а нинішні, минулі та майбутні явища оцінюються з точки зору їх співвідношення, підпорядкованості та системної організації.

Гегель свого часу казав, що «...не можна казати, що все народжується і зникає в часі, час є дещо інше, ніж сама зміна, це постійне виникнення речей, їх походження та зникнення». При цьому важливо, що час не абсолютний, а відносний, часові характеристики не є зовнішніми для реальності, а висловлюють внутрішні зв'язки подій. Як указував відомий бельгійський фізико-хімік, лауреат Нобелівської премії Ілля Пригожин, у соціальних науках час, по суті, залишається величезною білою плямою. З антропології відомо, наскільки сильно відрізняються між собою уявлення про час різних культур. В одних культурах час циклічний, історія складається з нескінченних повторень одного і того ж ланцюга подій. В інших культурах, включаючи і нашу, час – дорога, уторована між минулим і майбутнім, якою йдуть народи та суспільства. Трапляються і такі культури, в яких людське життя вважається стаціонарним у часі: не ми наближаємося до майбутнього, а майбутнє наближається до нас [5, с. 19–20]. Поняття внутрішнього (особистісного) часу впливає з нестійкості руху динамічних систем взагалі і з нестійкості процесів, що відбуваються у живих системах. А зіткнення різних систем, що самоорганізуються, є зіткненням станів, тобто внутрішніх системних часів.

Упродовж багатьох тисячоліть людство намагалось досягнути часовий перебіг, створити цілісну систему знань про час, його властивості та структуру, створити теорії пізнання. Наукові вивчення часу та його властивостей можна пов'язати з Ньютоном. Ним було запроваджено поняття абсолютного часу – безперервно змінюваної в напрямі майбутнього величини, яка однорідною та однаковою в усіх точках простору. Це правило постульовано на аксіоматичному рівні, тобто запроваджено без доказів. Указаний час є умовним еталонним соці-

альним часом, спеціально створеним людством для раціональної організації суспільного життя. За ним перебіг відбувається рівномірно та послідовно, керувати ним неможливо.

У сучасних умовах значення соціального аспекту в часовому рухові надзвичайно зросло. Життя та соціальні реалії потребують того, щоб у центрі уваги сьогодні перебувала особистість як важливий соціальний суб'єкт. Її соціальні, побутові та інші потреби мусять реалізуватися через індивідуальні уявлення, які набувають визначеності шляхом здійснення конкретних вчинків. Такі вчинки відбуваються через темпоральне опосередкування відносин між суспільством та людиною. При цьому часове явище у кожному випадку пізнається та сприймається по-різному. Ця проблематика є важливою та актуальною для сучасного суспільства, адже неадекватне сприйняття часу, нераціональне його освоєння має негативні наслідки не лише для належної організації соціальних процесів, а й для реалізації життєвої стратегії особистості. Розробка нової суспільно та особистісно бажаної моделі соціального часу сприятиме формуванню нових темпоральних установок діяльності, спілкування та мислення особи на персональному рівні.

При цьому сприйняття часових модусів, надання їм певного значення у різних верств суспільства не є однаковим. Дається взнаки індивідуальна тенденція акцентувати ту чи іншу часову межу, виробляючи стійке темпоральне «упередження». Тобто окремі люди більш орієнтовані на нинішній час, живуть тільки в ньому і керуються лише його реаліями, інші ж орієнтовані на минулий чи майбутній час. Отже, саме за допомогою вивчення особистісних особливостей конкретної людини можна досягти визначеності у розумінні часових орієнтацій або перспектив у зв'язку з іншими вирішальними факторами. А це дозволить оцінити соціальну значущість та культуру особистості в її системному, цілісному вигляді, адже саме через усвідомлення часу, через його суб'єктивне сприйняття в найбільшій мірі виявляється сутність інтелекту кожної особи. Дійсно, розуміння епохи, своєї ролі у її творенні, ефективності прогнозування й усвідомлення суспільного значення часу найефективніше втілюється в концепції особистісного і соціального часу.

Точність сприйняття часу окремим суб'єктом залежить від значної кількості факторів. Так, наприклад, час, який заповнений цікавими та різнобарвними враженнями, видається нам таким, що протікає надто швидко. Коли особа ретроспективно пригадує ці події, вони здаються дуже тривалими. Однак буття, що не наповнене яскравими вчинками, уявляється як довготривалий процес, тоді як згадки про нього досить короткі [6, с. 214]. Також доведено, що

умови професійної та творчої діяльності людини впливають на її темпоральну перцепцію. Так, ускладнення характеру вчинків сприяє значній недооцінці часових інтервалів (і навпаки). Встановлена також залежність часової перцепції від емоційної сфери суб'єкта, що сприймає. Не однаково сприйняття часу притаманне людям різного віку. Це виявляється, наприклад, у різному ставленні до таких темпоральних категорій, як минуле, майбутнє, вічність. Люди юного віку більше спрямовані в майбутнє, а особи похилого віку суттєво орієнтуються на минуле, у їхніх діях проглядається ретроспективна направленість.

Соціальний час як елемент суб'єктивного сприйняття загального темпорального руху характеризується такими якостями, як послідовність, незворотність, тривалість. Для використання часу з метою організації суспільно прийнятних та бажаних змін важливими є такі його властивості, як відносність, безперервність, наявність соціально спрямованих темпу і ритму відповідної реальності. У філософії існує наукова думка, що час – це не ящик, до якого все поміщено. Це також не потік, що втягує за собою в течію та поглинає все, що потрапляє до нього. Час є лише абстракцією поглинання, позаяк речі кінцеві, вони містяться в часі, але самі речі є явищем часовим, тобто процес самих дійсних речей становить час [7, с. 50].

Під час проведення сучасних вимірювань часу було встановлено відсутність у природі абсолютно стабільних процесів. Це твердження однаково правильно застосовне до сфери дослідження як макросистем, так і мікросистем. Таким чином, можемо зробити обґрунтований висновок про те, що простір і час не є рівномірними категоріями. Подібна нерівномірність часу в науці зветься темпоральною анізотропністю. За систематизацією, запропонованою В. Артемовим, виокремлюють три «форми» соціального часу: історичний (вісь часу, або *лінійний час*), структурний (у формі розподілу часу між видами діяльності та соціальними групами, або *площинний час*), системний (структурний час за основні періоди існування соціальної системи, або *об'ємний час*). Історичний час розглядається як вияв єдності минулого, нинішнього та майбутнього в реальності, свідомості та діяльності, як індивідуальній, так і суспільній, за очевидного пріоритету майбутнього. Структурний час відображає пріоритети в організації праці, інших галузей діяльності, виходячи із завдань соціальної системи та її очікуваного розвитку. Системний час показує динамічність та ефективність соціальної системи і ступінь задоволеності суб'єктів системи її розвитком та своїм становищем у ній [8, с. 15].

Соціальний час може (і повинен) бути визначений у власній системі координат як зміна або

рух соціальних феноменів через інші феномени, взяті за точку відліку [3, с. 58]. Отже, час та його сприйняття є також особистісним явищем. Особа може усвідомлювати час, відчувати ритм його перебігу та зміни. При цьому окремі часові модули щодо фізіологічних, психічних та інших процесів життєдіяльності не є підконтрольними фізичній особі. Учені вже давно встановили, що наш організм зовсім не однаково функціонує в різні періоди доби, року. У літературі прийнято вести мову про існування так званого біологічного годинника людини. На його діяльність, тобто відлік внутрішнього часу, впливають як зовнішні, як-от природні вияви, так і фізіологічні фактори, як-от циклічність серцевої діяльності та обмінних процесів. У науці висловлена думка, що суб'єктивна перцепція часу зумовлена тривалістю внутрішніх біологічних процесів, що становить чітко визначений для кожної особи індивідуальний «крок», який у середньому становить 0,87–0,89 сек. Про індивідуальність часового руху свідчить поняття гомеостазу організму. Людина сприймає реальний час через швидкість (біоритми) функціональних процесів, які відбуваються в неї в організмі, оскільки в природі є суб'єкти різних функціонально-симетричних груп, котрі реагують на зміни середовища по-різному. Специфіка біологічного часу і простору досліджувалася, зокрема, В.І. Вернадським [9, с. 536]. Ним встановлено, що часові характеристики самого життя людини тісно пов'язані зі швидкістю функціональних процесів у організмі. Якщо ці процеси пришвидшилися, то особа живе швидше (і навпаки). Таким чином, виходячи з указаних швидкісних параметрів, спостерігаємо різні темпи розвитку та старіння організмів.

Усе це доводить, що індивідуалізований час конкретної особи може значно відрізнятись від хронологічного. Залежно від суб'єктивних психофізичних та інших індивідуальних особливостей процесу пізнання час може усвідомлюватися як порожнє чи насичене існування, він може уявлятися як стрибкоподібне чи поступове спливання у вигляді стиснутого або розтягнутого перебігу. Отже, регулювання часу життя відзначається різними особистісними способами, які визначаються характером співвідношень персонального і соціального часу. Особистісно-часова проблематика має велике значення у науковій розробці механізмів суспільно базової темпоральної поведінки суб'єктів та виборі адекватного інструментарію її опосередкування. При цьому оцінюється поняття «особистого часу», яке розуміється як психотемпоральна організація дорослою особистістю своєї самосвідомості, поведінки і діяльності в процесі здійснення людиною її індивідуальної та групової життєдіяльності та спілкування, як складне цілісне утворення – спосіб життя [10, с. 5].

Так, можемо погодитися з тезою, що кожен момент у часі може бути визначений шляхом співвідношення його з матеріальним змістом, тобто з характеристикою того стану, в якому наразі перебувають фізичні, біологічні, соціальні та інші процеси і явища. Саме таким чином може бути здійснена індивідуалізація моментів часу [11, с. 129]. При цьому слід ураховувати, що з позиції неупередженого прискіпливого наукового споглядання час завжди соціальний. Ураховуючи взаємний вплив темпоральних явищ та суспільно значущих процесів, час – це багаторівневий спосіб організації шляхом упорядкування змін соціальної реальності глобальних функцій. Час наділений усіма інституційними ознаками: високою формальною та неформальною нормативністю, стандартизованістю, наявністю соціокультурної символіки, матеріального втілення, механізмів напрацьованих практик, установ, що здійснюють контроль над різними аспектами процесу темпоральної динаміки [12, с. 14].

Даються ознаки проблеми як об'єктивного, так і суб'єктивного ґатунку. До першої належить саме місце спостереження досліджуваного явища. Людина та будь-які її вчинки, включаючи закономірності побудови суспільних взаємин, різноманітні правові та звичаєві вчинки, не можуть залишатися поза межами часу. Вони не перебувають поза певними діями, що відбуваються у просторі, а разом із ними (незалежно від того, є конкретний суб'єкт їхнім учасником чи ні) мандрують у часовому вимірі. Із суб'єктивного боку кожна особа, перебуваючи протягом певних відрізків загального часового перебігу як спостерігач конкретних явищ, має своє неповторне темпоральне уявлення про тривалість окремих подій, їх пов'язаність з іншими явищами, послідовність та змінюваність. Особистісна часова проблематика має велике значення у науковій розробці механізмів суспільно базової темпоральної поведінки суб'єктів та виборі адекватного інструментарію її опосередкування. При цьому оцінюється поняття особистого часу, яке розуміється як психотемпоральна організація дорослою особистістю самосвідомості, своєї поведінки і діяльності в процесі здійснення людиною її індивідуальної та групової життєдіяльності та спілкування, як складне цілісне утворення – спосіб життя [10, с. 6–7].

Із проведеного дослідження можна зробити певні **висновки**. Сучасні наукові і філософські напрацювання доводять, що індивідуалізований час конкретної особи може значно відрізнитися від хронологічного. Залежно від суб'єктивних психофізичних та інших індивідуальних особливостей процесу пізнання час може усвідомлюватися як порожнє чи насичене існування, він може уявлятися як стрибкоподібне чи плавне у вигляді стиснутого або розтягнутого перебігу.

Отже, регулювання часу життя відзначається різними особистісними способами, які визначаються характером співвідношень персонального і соціального часу.

Література

1. Августин А. Исповедь. Абельяр П. История моих бедствий. Москва : Республика. 1992. 334 с.
2. Подольный Р.Г. Освоение времени. Киев : Наукова думка, 1984. 144 с.
3. Sorokin P., Merton R. Social time. A methodological and functional analysis. *American Journal of Sociology*. 1937. №5 (V.42). 649 p.
4. Мандрикова Е.Ю. Современные подходы к изучению временной перспективы личности. *Психологический журнал*. 2008. Т. 29. № 4. С. 54–65.
5. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ./ Общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича и Ю.В. Сачкова. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.
6. Джеймс У. Психология. Москва: «Педагогика». 1991. 368 с.
7. Гегель Г.Ф.В. Философия природы. Соч., Т. 2. Москва-Ленинград : Соцэкгиз, 1934. 680 с.
8. Артемов В. Социальное время: предвидение, исследовательски-прикладная и плано-управленческая практика. *Телескоп: Журнал социологических и маркетинговых исследований*. 2008. № 5. С. 15–20.
9. Вернадский В.И. Проблема времени в современной науке. *Известия АН СССР*. 1932 г. №4. 7-я серия. ОМОН. С. 511–541.
10. Ковалев В.И. Личностное время как предмет психологического исследования. *Психология личности и время. Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научно-теоретической конференции*. Черновцы : 1991. Т. 1. С. 4–8.
11. Аскин Я.Ф. Проблема времени, ее философское истолкование. Москва : Мысль, 1966. 200 с.
12. Горбунов В.Е. Социологические аспекты социального времени в современном российском обществе : автореф. дисс. ... канд. социол. наук. Саратов, 2001. 18 с.

Анотація

Гуйван П. Д. Особистісний та соціальний час як елементи філософського сприйняття темпорального виміру буття. – Стаття.

Наукова стаття присвячена дослідженню питання особистісного та суспільного сприйняття руху соціальних явищ у просторі і часі. Приділена значна увага вивченню часу суспільного та індивідуального. Підкреслюється, що кожне пізнання якогось процесу, матеріального об'єкта чи іншого явища пов'язане з визначенням його просторово-часових параметрів. Хоча просторово-часові форми, що їх опосередковують, виникають об'єктивно, однак усвідомлення останніх людьми в умовах суспільства стає одним із важливих чинників у науковому управлінні соціальними процесами. У роботі проаналізовано наукову теорію про розвиток часових перспектив соціальних та індивідуальних систем, їх перетинання і зіткнення, позаяк подібне

вивчення дозволяє глибше вивчити феномен психологічного часу і часової перспективи як характеристик особистості.

Зроблено висновок, що у сучасних умовах значення соціального аспекту в часовому рухові надзвичайно зросло. При цьому наголошується, що часове явище у кожному випадку пізнається та сприймається по-різному. Наведені спеціальні наукові та філософські спостереження, які обґрунтовують тезу, за якою точність сприйняття часу окремим суб'єктом залежить від значної кількості факторів. Також встановлено, що умови професійної та творчої діяльності людини впливають на її темпоральну перцепцію. Доведено, що індивідуалізований час конкретної особи може значно відрізнятися від хронологічного. Отже, час та його сприйняття є особистісним явищем. Особа може усвідомлювати час, відчувати ритм його перебігу та зміни. Особистісна часова проблематика має велике значення у науковій розробці механізмів суспільно базової темпоральної поведінки суб'єктів та виборі адекватного інструментарію її опосередкування. При цьому окремі часові модули щодо фізіологічних, психічних та інших процесів життєдіяльності не підконтрольні фізичній особі. Регулювання часу життя відзначається різними особистісними способами, які визначаються характером співвідношень персонального і соціального часу.

Ключові слова: особистісний та соціальний час, темпоральні характеристики, часові модули.

Summary

Guyvan P. D. Personal and social time as elements of the philosophical perception of the temporal dimension of being. – Article.

This scientific article is devoted to the study of the question of personal and social perception of the movement of social phenomena in space and time. Much attention is paid to the study of social and individual

time. It is emphasized that every knowledge of a process, material object or other phenomenon is associated with the definition of its spatio-temporal parameters. And, although the space-time forms that mediate them arise objectively, the awareness of the last people in society becomes one of the important factors in the scientific management of social processes. The paper analyzes the scientific theory of the development of time perspectives of social and individual systems, their intersection and collision, as such a study allows a deeper study of the phenomenon of psychological time and time perspective as a characteristic of personality.

The paper concludes that in modern conditions the importance of the social aspect in the temporal movement has increased dramatically. At the same time, it is emphasized that time as a phenomenon in each case is known and perceived differently. Specially scientific and philosophical observations are substantiated, which substantiate the thesis that the accuracy of perception of time by an individual subject depends on a significant number of factors. It is also established that the conditions of professional and creative activity of a person affect his temporal perception. It is proved that the individualized time of a particular person can differ significantly from the chronological one. Therefore, time and its perception is a personal phenomenon. A person can be aware of time, feel the rhythm of its course and change. Personality-temporal issues are of great importance in the scientific development of mechanisms of socially basic temporal behavior of subjects and the choice of adequate tools for its mediation. At the same time, certain temporal modes of physiological, mental and other life processes are not under the control of an individual. The regulation of life time is marked by various personal ways, which are determined by the nature of the ratio of personal and social time.

Key words: personal and social time, temporal characteristics, time modes.